

La ratapinyada

(ALDC, VII, 1620. La ratapinyada)

La *ratapinyada* és un ‘petit mamífer nocturn, d’ales membranoses que comprèn diverses espècies’. El seu nom llat. *VESPERTILIO* no ha deixat resultats en cat., si no és com a cultisme del cat. med. (*vespertilió*); la seva lexicogènesi parteix sobretot del concepte ‘rata’, per la semblança del seu cos amb el del rosegador, realitzat amb els significants *rata*, *rat* i der. del llat. *MUS*, *MURIS*, que constitueixen el nucli del mot, completat sovint amb el determinant *penat*, *penada* (< *PINNATU*, -A), der. de *PĪNNA* ‘ploma’, que volia dir ‘rata alada’ (“fera alada” en diu l’*Spill*), objecte d’alteracions diverses quan aquest significant perd transparència semàntica. *Rata*, d’origen incert, potser onomatopeic, deuria el nom a la “remor que fa la rata en rosegat, i en rossegar-se’n objectes cap al seu cau” (*DECat*) i, en part, va substituir el mot anterior der. del llat. *MUREM* ‘ratolí, rata’ (*SOREX* era el nom específic del ‘ratolí’) (veg. mapa 995). Així, doncs, els sintagmes formats amb *rata*, *rat* i l’adjunt *penat*, *penada*/*pinyat*, *pinyada* són els següents, amb modificacions:

Ratapenada conté un adjectiu der. de *PĪNNA*, amb simplificació de la nasal geminada (com dial. *bana* < **BANNA*), forma documentada en l’*Spill* (“rates penades”), Eiximenis, Vicent Ferrer i en lexicògrafs val. (Escrig, 1851; Rosanes, 1864; Pla, 1880; Martí Gadea, 1909), i aconsellada per les *Regles* (“evitar de dir ratapinyada per ratapenada”); var. *rateta penada* 165, 170, 173, 175, 179, 180, amb el nucli dim.; *panerrat* 91, amb metàtesi, com *rapatanat* 120; *ratapenata* 185, f. de *ratapenat* 57, 58, 65, 123, homonimitzat en *ratavernat* 41; *ratapenera* (*rapatanera* 1-3, amb metàtesi), amb canvi de suf., com *ratapenella* 16, 17, i la var. homonimitzada *rataplenera* 13 (o *planera*, que podria al·ludir a “la figura aplanada del murciélagu cuando abre las alas” [Sanchis Guarner, 1956 b: 108], però que ha arribat al ross. des de l’oc.); *ratapatxet* 66 podria ser resultat d’un “encreuament de *ratapenada* amb el sinònim *muritxec* [...] representant mossàrab de *MUREM CAECUM*” (*DECat*), però *muritxec* es localitza molt lluny del Camp de Tarragona: el segon element podria ser un dim. de *patxo*, mot expressiu, ‘home o cosa d’escàs valor’ (Sanchis Guarner, 1956 b: 102); *rataempanada*, més que ser el resultat de *ratta impennata* ‘rata amb ales’ (Sanchis Guarner, 1956 b: 101), ha de ser una homonimització formal amb *empanar* ‘embolcar amb pasta de pa’, reduït a *ratampanada* 130, 135, 136, 138, 141, 152.

La palatalització del der. de *PĪNNA* ha generat *ratapinyada* (s. xv) que, per l’evolució de *ĩ* > *e*, ha de procedir d’un anterior **ratapenyada*, amb assimilació *e* > *i* a la nasal palatal; var. alg. *ratapinyara* 85, pel rotacisme de la -*d*- intervocàlica, pròpia d’aquest dialecte (cf. *vida* > *vira*); *ratapinyaca* 75, per influència de *ratapinyac* 38, var. de *ratapinyat* 45; *ratespinyada* 55, 59, 61, 67, homonimitzat formalment amb *espinyar* ‘rompre (una pinya)’; *pinyarrata* 74, per metàtesi. El nucli *rat* apareix acompanyat d’adjectiu sense palatalització: *ratpenat* 35, 68, 121, doc. en Palmireno, 1569, O. Pou, 1575, C. Ros, 1764, Sanelo, 1802, Escrig, 1851, Martí Gadea, 1915 i que va donar nom a *Lo Rat-Penat* “societat d’amadors de les glòries valencianes” (1887), insígnia dels intel·lectuals valencianistes de “La Renaixença” (Sanchis Guarner, 1956 b: 91); var. *rappenat* 44, amb assimilació; *rampenat*, per dilació de la labial; *rampenac* 40, per l’equivalència -[t] = -[k] final (cf. dial. *càntut/càntuc*); *rampenà* [m.] 11, 18, 20,

21, 24, 28, 44, 49, 51, 54, amb el suf. -à (< -ANU); *rampenard* 30, amb canvi de suf. (< germ. *HARD*); *ratpelat* 88, homonimització semàntica, perquè no té plomes a les ales; d’aquí *ratacalda* 86, per mutació de **rata calba* (cf. fr. *chauve-souris*, lit. ‘rata calba’).

El nom llat. *MUS*, *MURIS* ha restat fossilitzat en compostos amb un determinant der. de *CAECUS*, *cec* (*MUREM CAECUM*), a voltes modificat: *muricec*, *m[o]ricec* 99, 115, 122, per l’oscil·lació [o]/[u] en el segment MU-/MO-; *b[u]ricec* 98, 107, per l’equivalència acústica MU-, BU- (cf. Veny, 1986 b) que també trobem en *buriaç* 103, var. de *muriaç*, *buliaç*, per lambdacisme, i, amb aglutinació del segment *es-*, *esburiaç* 105, *esmuriaç* 113, 114 i *esbuliaç* 112, *esmuliaç* 48, potser explicables a partir de **burizec* (> *esmurieç* 117), grau zero de [z] i canvi de suf.; *m[o]reixec* 106, amb palatalització de [s] (< *c^{E,I}*), com *m[u]ixirec* 90, que ha sofert metàtesi, i *muixiricec* 93; *marxècol* 124, potser der. de **murxec*, amb centralització de [u] > [a] i addició del suf. -ol (cf. *amorzígol* 178); *bulitgec* 110, amb equivalència acústica MU- > BU-, ajudada per la relació amb *volar*, lambdacisme -*r*- > -*l*- i sonorització de la palatal; *m[u]rcegot* 118, amb suf. probablement despectiu; *amorzígol* 178/*amorzígol* 178, amb el suf. àton -ol i la seva var. -or rotatitzada. Manifesten dependència cast., sobretot per la diftongació, *muriciego* 87, *murciego* 183, *muri[θ]iego* 108/*mori[θ]iego* 100, 108, *moriciego* 94; *m[o]ceguello* 189, amb suf. híbrid, *m[o]ceguillo* 190 (← murcià, cf. *ALeCMan*, mapa 66), amb dim. cast., que deu ser l’inspirador de *monezillo* 186, per homonimització formal amb el nom de l’escolanet, canviat en *mozenillo* 177 per metàtesi. *Murciélagu* 177, 183 també és manlleu al cast., on és metàtesi d’un anterior *murciégalo*.

L’acció de ‘volar’ és l’origen de *rateta voladora* 182 i pot haver influït, secundàriament, en els casos anteriors de *buliaç* i afins.

Per a un ampli aplec de noms de ‘ratapinyada’ en cat. i la seva interpretació, veg. Sanchis Guarner, 1956 b.

En la distribució d’isoglosses observem, *grosso modo*, tres àrees: a) una àrea amb palatalització de la geminada -NN- (tipus *ratapinyada*), que ocupa bona part del cat. central, des d’on es va exportar al bal. i alg.; b) una altra sense palatalització de la geminada (tipus *ratapenada*), que s’estén per la resta del domini, tret de c) una àrea de der. de *MUREM* ‘ratolí’ (tipus *muriaç*), que alberga un preciós arcaisme i cobreix una ampla faixa a l’oest del cat. nord-occ. El ross. *ratapenera* sembla una projecció meridional d’una *rataplenera* occitana, amb dissimilació de líquides *l* ~ *r*, afavorida per *ratapenada*/*rampenat*, on la *l* era absent. El val. mostra fidelitat a *ratapenada*, doc. des de l’època medieval i defensada per les *Regles*, amb la innovació en tort. de la var. homonimitzada *rataempanada*.

Són mots normatius *rat penat* (s. v. *muricec* i *muriaç*), *muriaç*, *muricec*, des del *DOrt*, 1917 (*rat-penat* al *DG_I*, 1932 i *ratpenat* al *DIEC_I*, 1995); *ratapinyada*, *ratapenada* i *voliaç* (en comptes de *buliaç*), des del *DG_I*, 1932. *Ratapinyada* i *ratapenada*, que en el *DG_I*, 1932 apareixien amb els elements separats per un guionet i en el *DIEC* aglutinats, en canvi en les enquestes presenten un plural amb els elements deglutinats: *rates pinyades* 36, 78, *rates espinyades* 61, 67, *rates penaes* 156, 163, *rates empanaes* 137, 138.